

3. Римське право (Інституції) / За ред. д-ра юрид. наук, проф. Харитонova Є. О. — Х., 2000. — С. 88.
4. Санфіліппо Чезаре. Курс римського частного права: Учебник / Под ред. Д. В. Дождєва. — М., 2000. — С. 49.
5. Кибенко Е. Р. Корпоративное право. Учебное пособие. — Х., 1999. — С. 7.
6. Гританс Я. М. Корпоративные отношения: Правовое регулирование организационных форм / Я. М. Гританс — М., 2005. — С. 1.
7. Корпоративное право: Учеб. пособие для вузов / И. А. Еремичев, И. М. Хужокова, Е. Ю. Кулиниченко и др.; Под ред. проф. И. А. Еремичева. — М., 2005. — С. 5.
8. Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. — К., 2001. — С. 12.
9. Макарова О. А. Корпоративное право: учебник. — М., 2005. — С. 5.
10. Крупчан О. Публічні і приватні засади в корпоративному праві України: правові питання // Вісник Академії правових наук України. — 2004. — № 2 (37). — С. 74.
11. Глузь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2000. — С. 12.
12. Луць В. В., Сивий Р. Б., Яворська О. С. Акціонерне право: Навчальний посібник / За заг. ред. В. В. Луця, О. Д. Крупчана. — К., 2004. — С. 12.
13. Могилевский С. Д., Самойлов И. А. Корпорации в России: Правовой статус и основы деятельности: учеб. пособие. — М., 2006. — С. 31.
14. Кибенко Е. Р. Корпоративное право. Учебное пособие. — Х., 1999. — С. 12; 41.
15. Юлдашев О. Корпоративне право: вимоги ЄС та перспективи розвитку // Юридична Україна. — 2003. — № 12. — С. 38.
16. Гражданское право: В 2 т. Том I: Учебник / Отв. ред. проф. Е. А. Суханов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2000. — С. 29.
17. Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. — К., 2005. — С. 12.
18. Васильєва В. А. Щодо питання про поняття корпоративного права // Правове регулювання корпоративних відносин в Україні: Матеріали науково-практичного семінару (28 лютого 2003 р.). — Львів, 2003. — С. 10.
19. Кашанина Т. В. Корпоративное право. Учебник для вузов. — М., 1999. — С. 138; 149-152.
20. Гританс Я. М. Корпоративные отношения: Правовое регулирование организационных форм / Я. М. Гританс — М., 2005. — С. 12-13.
21. Корпоративное право: Учеб. пособие для вузов / И. А. Еремичев, И. М. Хужокова, Е. Ю. Кулиниченко и др.; Под ред. проф. И. А. Еремичева. — М., 2005. — С. 16.
22. Пахомова Н. Н. Основы теории корпоративных отношений (правовой аспект): Монография. / Н. Н. Пахомова. — Екб., 2004. — С. 45.
23. Господарський кодекс України: Офіц. видання. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004.
24. Цивільний кодекс України: Офіц. видання. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004.
25. Принципи корпоративного управління, затвержені рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 571 від 11. 12. 2003 року // Українська Інвестиційна Газета. — 2004. — № 4.

УДК 347.191.4

С. А. Чванкін

ФОРМУВАННЯ ЗАСАД ІНСТИТУТУ ПРЕДСТАВНИЦТВА У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Інститут представництва відіграє значну роль сучасному цивільному праві, однак він не завжди був настільки визнаним у цивільно-процесуальних відносинах та пройшов довгу еволюцію. Думається, що його коріння треба шукати у давньоримському приватному праві. Це необхідно і тому, що економічне, політичне і соціальне перевлаштування України привело до необхідності визначення шляхів

розвитку національної правотворчості, а римське приватне право є основою багатьох західних кодифікацій.

В Римі сторони в цивільному процесі повинні були виступати особисто, крім виступів представників «за народ», «за свободу», з опіки, за осіб, що потрапили в полон або відсутніх у справах держави [1]. Це було ще не повне судове представництво, а термін «представництво» римському праву взагалі не був відомий, власне в правопорядках країн континентальної Європи цей термін вперше з'явився тільки в XVII — XVIII ст. ст. [2], проте це не означає, що відповідних йому відносин не існувало.

Спочатку визнане було лише необхідне представництво і тільки непряме, тобто представник захищав інтереси особи від свого імені. Підставою служила нездатність недієздатних осіб виступати в процесі. Відмінністю такого представництва від сучасного законного представництва є круг осіб, яких представляють, заснований на правовій нерівності членів родини. Звичайно, в джерелах указувалося на владу батька, і це не означає, що на нього покладался захист інтересів підвладних осіб. Але, в тих випадках коли батько виступав на користь підвладних, його дії були дуже схожі з представництвом. Крім того, в тих випадках, коли батько родини захищав права і законні інтереси повнолітніх дітей, дружини, він заповнював тим самим їх обмежену дієздатність [3].

До законного представництва можна віднести також *Mandatum praesumptum* (повноваження, яке передбачається), що передбачав можливість осіб, які знаходилися між собою у певній кровній або цивільній спорідненості, виступати один за одного в суді.

Згідно з законом представниками також були опікуни та піклувальники в рамках піклування «*cura bonorum*» і «*cura furiosorum*». На відміну від батька сім'ї, опікун був обмежений законом у своїх діях.

Без представництва неможливою була б участь у цивільному процесі юридичних осіб. Представництво юридичної особи могло бути організовано по-різному: 1) через збір своїх членів; 2) через голів цих зборів (*magistri, rectores*) [4]; 3) через особливих посадовців, особливо уповноважених на ведення процесів (*actores*); 4) через синдиків міських громад (директорів). Добродійні установи управлялися особами, призначеними засновником або духовною владою.

У літературі висловлена думка, що на чолі юридичної особи знаходилися *actores* і синдик як найвищий орган юридичної особи [5]. Проте, визнати актора органом юридичної особи не можна, оскільки на нього покладалося виконання тільки представницьких функцій: «посадовці муніципії або яка-небудь сукупність призначають представника (*actores*) для пред'явлення позову» (Д. 3. 4. 3) [6]. Синдик же виконував не тільки представницькі (у стосунках зовні), але і функції управління юридичною особою. Тому, він може бути визнаний як орган юридичної особи. Але в римському приватному праві для характеристики представництва питання про визнання тієї або іншої особи органом юридичної особи, не мало значення, на відміну від сучасній концепції представництва. Римські юристи вважали, що юридичні особи недієздатні і можуть придбавати права і обов'язки тільки через представників.

Відносини представництва виникали у відносинах патрон-клієнт, оскільки перегрін добровільно переходив під захист особи, яка здійснювала на підставі закону представництво його інтересів в суді [7].

Пізніше, у пору пізньої Республіки і Принципату, була визнана можливість і дієздатним особам виставляти своїх представників у процесі. Оскільки в основі відносин, що склалися при цьому, лежала воля сторін, таке представництво було добровільним. Відомо два види добровільних процесуальних представників: когнитор і прокуратор. Когнитором призначався у присутності іншої сторони для ведення процесу замість сторони, яка не мала змоги з'явитися до суду з поважних причин.

Прокуратор призначався вільним юридичним актом за угодою з довірительом, без участі протилежної сторони (Гай, 4,84) [8]. Іноді прокуратор виступав і без доручення, як ведучий справи [9]. У Дигестах згадується про можливість призначення прокуратора на невизначений термін (Д. 3. 3. 3-4). Підставою представництва був договір доручення.

Що стосується розвитку інституту адвокатури у римському приватному праві, який тепер посідає головне місце у системі добровільного представництва у цивільному процесі, на той час він тільки зароджувався. Оскільки правозаступництво було відокремлене від судового представництва, то навряд чи адвокатів можна назвати представниками, адже вони здебільшого були ораторами і тільки в усному порядку сприяли сторонам. Практично всіма дослідниками інституту адвокатури в Україні та європейської адвокатури відзначається той прогресивний вплив, який надав розвиток аналогічного інституту у Стародавньому Римі, що розпочався з діяльності прокураторів та патронів.

Таким чином, римське приватне право у своєму розвитку ідеї процесуального представництва зупинилося на таких положеннях: представник сам, у своїй особі, набував процесуальних прав і обов'язків, що виникають із відносин із судом. Ці права і обов'язки представник переносив на особу, яку представляв, за допомогою цесії. Зараз таке представництво називається непрямим, хоча деякі учені [10] вважають, що цей термін не коректний, оскільки тут взагалі немає представництва. Проте, представник діяв в інтересах особи, яку представляють, хоч і не від її імені. Звичайно, дії представника від свого імені для сучасного розуміння представництва не зараховуються до складу представництва, оскільки представництво припускає єдиний обов'язок, що виникає безпосередньо в особі принципала, не торкаючись правової сфери представника. Але, навряд чи можна чекати такого ж однак розуміння цього принципу представництва в сучасному праві і в римському приватному праві, що не виробило самої концепції представництва.

Наприкінці існування республіки було допущене пряме представництво, що передбачало можливість пред'явити позов від імені іншої особи як представника в процесі, уповноваженого, опікуна (Гай 4,82).

Таким чином, не зважаючи на відсутність загальних визначень представництва у римському приватному праві, потреби практики сформували становлення інституту представництва, головні засади якого з часом лягли в основу правового регу-

лювання відповідних відносин у цивільно-процесуальних законодавствах практично всіх європейських країн.

Потреба у представництві у суді в Київській Русі була зумовлена станом суспільно-економічних відносин, розвитком торгівлі, ремесел, наявністю розвинутих товарно-грошових відносин. Практично в усіх пам'ятниках Руського права, починаючи з XI ст., можна зустріти положення про захисників у суді, але не про представників у цивільному процесі у тому значенні, що розуміється під цим терміном сьогодні. Схожими на представників були «добрі люди»: сторонам дозволено було приводити лише по дві особи, яких називали «добримися людьми», які виконували функції представників час від часу і безоплатно [11].

Запровадження у містах України магдебурзького права, дало правові підстави для організаційного оформлення інституту адвокатури [12]. На початку XVI ст. склалася адвокатура, діяльність якої регулювалася Литовським Статутом. Представники називалися «прокураторами», які в основному брали участь у цивільних справах. Свої повноваження в суді прокуратор підтверджував «листом поручений» з підписом сторони та з печаткою. Якщо сторона брала участь у судовому засіданні, то вона усно підтверджувала уповноваження [13].

У «Правах, по котрым судится малороссийский народ» вже вживається термін «адвокат» [14]. Крім професійних адвокатів Кодекс дозволяв допускати до участі у процесі батьків, опікунів, тобто за сучасною термінологією — законних представників.

У праві Російської імперії, до складу якої належала Лівобережна Україна, до реформ 1864 року подібні до представницьких функцій виконували ходоки зі справ та стряпчі, які не мали юридичної освіти. Законом від 14. 05. 1832 р. було створено інститут присяжних стряпчих [15].

Починаючи з 1840 р., в Україні загальнообов'язковим для застосування в судах став Звід законів Російської імперії, що закріплював право будь-якої особи, яка виступала в суді позивачем чи відповідачем, «производитъ тяжбу и иск через поверенаго» [16].

Належну правову регламентацію інститут представництва у суді дістав за «Судовими статутами» 1864 р. Було введено інститут повірених — присяжних і приватних. Судові Статути поклали початок поділу діяльності повірених в суді на два види: 1) правозаступництво (дача порад, складання судових паперів, виголошення судових промов та ін.), коли повірений (адвокат) допомагав довірителю, не заміщуючи й не витісняючи останнього з процесу; 2) представництво — коли відбувалася повна заміна й витіснення сторони з процесу, що викликалося необхідністю або потребою, і характерною рисою якого було те, що процесуальний представник завжди діяв від імені і за рахунок свого довірителя [17].

Що стосується розвитку інституту представництва у суді у Закарпатті та Галичині, які не входили до складу Російської імперії, то на нього великий вплив мали угорське та польське законодавства. Так, у Польщі, законодавство якої поширювалося на Галичину до 1772 р., існувало дві категорії адвокатів: «квазідікус» — вони мали вищу юридичну освіту, другі — особи без спеціальної освіти, які вели менш важливі справи. Адвокатура в Галичині і на Буковині з 1772 р.,

коли їх було приєднано до Австро-Угорської імперії, регулювалася Положенням про суд 1781 р. [18].

Що стосується представницької діяльності від імені юридичних осіб, то необхідно зазначити, що нерозвиненість капіталістичних промислових відносин в дореволюційній Росії гальмувала розвиток цього виду добровільного представництва. Законодавство не мало відповідної регламентації участі юрисконсультів в цивільному судочинстві.

З короткого опису розвитку інституту представництва у суді можна зробити такі висновки. Зародки законного представництва у суді існували практично завжди, оскільки без його існування неможливо було виступати у процесі малолітнім та особам, які знаходилися під опікою. Добровільне представництво пройшло свій розвиток від представництва непрофесійними особами у давні часи до представництва професійними юристами.

Література

1. Римское частное право: Учебник / Под ред. И. Б. Новицкого и И. С. Перетерского. — М., 1997. — С. 72.
2. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. В 2-х тт. Т. 2. — Пер. с нем. — М., 2000. — С. 147.
3. Голубева Н. Ю. Институт представительства в римском частном праве / Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць / Відп. ред. Є. О. Харитонов. — Одеса, 2002. — Вип. 13. — С. 182-188.
4. Хвостов В. М. Система римского права. — М., 1996. — С. 414.
5. Пухан И., Поленак-Акимовска М. Римское право / Пер. с македон. д-ра юрид. наук, проф. В. А. Томсина и Ю. В. Филиппова. — М.: Изд-во ЗЕРЦАЛО. — 2000. — С. 434.
6. Тут і далі використаний переклад Дигест Юстиніана, виконаний за ред. Л. Л. Кофанова: Дигесты Юстиниана / Пер. с лат.; Отв. ред. Л. Л. Кофанов. — М.: «Статут», 2002.
7. Харитонов Е. О. Основы римского частного права. — Ростов-на-Дону, 1999. — С. 142.
8. Гай. Институции / Пер. Дыдинского под ред. Л. Л. Кофанова, В. А. Савельева. М., 1997. — С. 230.
9. Див.: Бартошек М. Римское право. — М., 1996. — С. 261.
10. Див.: Казанцев Л. Учение о представительстве в гражданском праве: Кандидатское рассуждение. — Ярославль, 1878 — С. 18.
11. Правда Русская: В 2-х т. Т. 1 / Под ред. Б. Д. Грекова. — М., 1940. — С. 18, 21, 31, 49, 66.
12. Гловацький І. Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі. Навчальний посібник. — К., 2003. — С. 34.
13. Статути Великого Князівства Литовського. — У 3-х томах. — Том I: Статут Великого Князівства Литовського 1529 р. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса, 2002. — С. 246.
14. Права, за якими судиться малоросійський народ. — К., 1997. — С. 45-56.
15. Гловацький І. Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі. Навчальний посібник. — К., 2003. — С. 38.
16. Свод законов Российской империи, повелением Императора Николая I. — Т. 10. Ч. 2. Законы судопроизводства и о взысканиях гражданских — СПб., 1857. — С. 184.
17. Малышев К. И. Основные начала Русскаго Гражданскаго Процесса. — К., 1896. — С. 15.
18. Святоцький О. Д., Міхеєнко М. Л. Адвокатура України: Навч. посіб. для студентів юрид. вищих навч. закл. і фак. — К., 1997. — С. 24.